

VPLIV ZEMLJIŠČA IN DRUŽBENO-ZGODOVINSKIH RAZMER NA ŽIVLJENJE PASTIRJEV V NARAVNIH ZAVETIŠČIH NA PLANINAH V KAMNIŠKIH ALPAH

Študij občasnih bivališč, se pravi tistih stavb, ki so namenjene bivanju zunaj kraja stalnega bivališča zaradi opravljanja kake sezone gospodarske panoge, npr. oglarjenja, drvarjenja, planšarjenja,¹ je v zadnjih letih prinesel več obetavnih novih spoznanj. Gre za odkritja doslej neraziskanih bivališč pastirjev na opuščenih planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah v zijalkah, pod podvesi (abris) in v vrtačah, večinoma še iz 16. stoletja pa tudi iz bližnje polpreteklosti. Očitno je, da teh naravnih zavetišč pastirji niso uporabljali poredko, marveč so živeli v njih vsako leto v nekem zgodovinskem obdobju in so jih verjetno šele pozneje nadomestili z zidanimi ali drugače grajenimi stanovi. Kaj je pripeljalo pastirje, da so si v gorskem svetu poiskali zavetišča v zijalkah, pod podvesi ali v vrtačah ter si jih s skromnimi razpoložljivimi sredstvi izboljšali in opremili, na to poskuša odgovoriti ta sestavek. Že sedaj je gotovo, da je potrebno popraviti trditev iz časa pred tridesetimi leti, da „najpreprostejših oblik stanov v skalnih duplinah in podobnem pri nas ni“.²

Nagnjenje človeka, da si oblikuje bivalni prostor, sodi med prvinska hotenja in potrebe človeštva. Čim bližje spoznavamo elementarno ljudsko arhitekturno izročilo, tem pristneje odkrivamo v njem izražene človekove življenjske potrebe, ki so jim vtisnile pečat družbene in ekonomske razmere, razvitost materialnega in duhovnega sveta pa tudi samo naravno okolje. Zato ne bo odveč, če v nekaj črtah spoznamo najprej gorsko okolje v Kamniških ali Savinjskih Alpah pa tudi družbene razmere v fevdalnem Kamniku.

Kamniške ali Savinjske Alpe so po geološki sestavi podobne Julijskim Alpam, le da njihovi vršaci ne segajo v tolikšne višave in da se jim ne približujejo po moččnosti svoje sestave. Sorodnost treh dveh gorskih skupin se kaže v enakem kamnitnem gradivu, apnencu in dolomitu, pa tudi v temeljnih pokrajinskih črtah, ki jih je F. Seidl orisal takole: „V nižinah mehke voljne oblike, tu s temnim, tam s sončnim zelenjem odete in človek s svojim kulturnim delom bolj ali manj vidno posegajočim v naravo — v višini pa strma, drzna zgradba iz golega bledega skalovja, sovražna pojavom vsakršnega življenja: to so nasprotja, da si ostrejših ne moremo misliti, pa tudi ne povoljniješe razvrščenih“.³

Tem besedam treznega znanstvenika ni mogoče oporekati niti danes v dobi tehnike. Vsak človekov poseg v gorsko okolje zahteva moč, odločno voljo, jasne cilje. Ljudje pod gorami so z vršaci drugače povezani kot tisti, ki se jim gore razkrivajo le od daleč. Za gorjane je gorski svet sestavni del njihovega bivalnega okolja, v gore so zahajali kot lovci na divjad, nabiralci zelišč, iskalci rude pa tudi kot pastirji s čredami. Zato živijo planine v zavesti gorjana predvsem zaradi praktičnih koristi. Skrb za gorske pašnike jim je bila življenjsko pomembna, čeprav vedno povezana z mnogimi nevarnostmi.

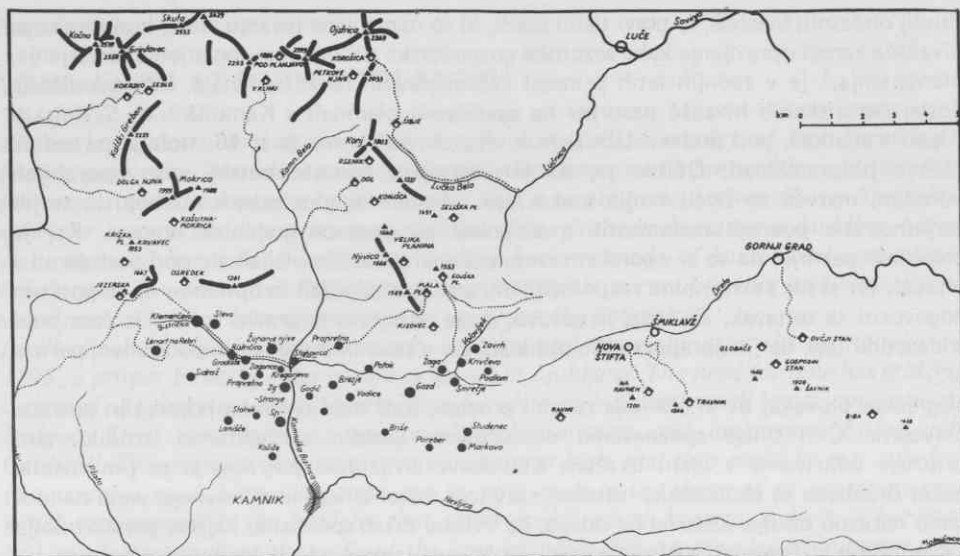
Pravih planšarskih planin — te so navadno v pasu nad naravno gozdno mejo — je v Kamniških ali Savinjskih Alpah razmeroma malo, ker pravega prehoda med gozdom in strminami skoraj ni. Več je ovčjih planin. Na njih pasejo drobnico vse do 2000 m in še višje, pa čeprav pašnike deloma že pokriva rušje.

To je tudi svet, kjer se srečujemo z značilnimi kraškimi pojavi: s podzemljskimi votlinami, zijalkami, vrtačami, kadunjami in žlebiči, nastalimi zaradi vode, ki topi apnenec. Te naravne posebnosti je znal človek na kamniškem ozemlju že zdavnaj obrniti tudi sebi v prid; o tem govorita npr. obe odkriti paleolitski lovski postojanki, v Potočki

1. Občasno naseljena bivališča na Slovenskem so predmet študijske raziskave, ki poteka v okviru sekcije za materialno kulturo v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU in jo je finančno omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije.

2. R. Ložar, Stanovi in pastirji, v: Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944, 171.

3. F. Seidl, Kamniške ali Savinjske Alpe. Njih zgradba in njih lice, I. II, Ljubljana 1907 — 1908.

Kamniške Alpe — • naselje, ● planina, --- pot na planino (po Čerčku)

zijalki in na Mokrici. Manj pa vemo o tem, da je živel tod skoraj do nedavna v votlinah tudi pastir, ki je prignal trope drobnice na visoke pašnike.

V Grintovcih, kot še pravijo nekateri domačini Kamniškim Alpam, so verjetno že v prazgodovini in tudi v rimski dobi,⁴ pa tudi po slovanski naselitvi izkoriščali planine za pašnike. O pozno srednjeveški obljudenosti planin imamo za sedaj le redko izpričane zgodovinske vire. Med najstarejša moramo prišteti pravni zapis iz leta 1499 in urbar zgornjekamniškega gospostva iz leta 1571. Ta dva vira neizpodbitno dokazujeta, da so kmetje iz okolice Kamnika pasli v poznem srednjem veku na planinah nad svojimi vasmí. Za razumevanje teh dveh virov moramo vsaj v nekaj črtah spoznati razmere v fevdalnem Kamniku konec 15. in sredi 16. stoletja. Prevladujoča plast v mestu je bilo meščanstvo z obrtniki in trgovci. V splošnem je mogoče trditi, da je bilo 15. stoletje in polovica 16. doba sorazmernega gospodarskega razcveta Kamnika in njegovih meščanov.⁵ K temu so delno prispevali tudi nekateri privilegiji, ki jih je imelo mesto, še posebno tisti, ki se je nanašal na pravice do izkoriščanja lesa iz gozda v Kamniški Bistrici za kurjavo in gradnjo. Ta gozd s pašniki vred je pripadal prej deželnemu knezu, nato je prešel v last deželnoknežjega mesta Kamnik. Kdaj se je to zgodilo, ne pove nobena listina. Z imenom omenja gozd v Bistrici listina iz leta 1496, v tem času so že pripadali gozd in pašniki v Bistrici mestu Kamnik.⁶ Tri leta pozneje pa moremo iz pravnega zapisa zvedeti za del posestne meje meščanov v tem gozdu. Glede na to, da meje niso bile ostre, je prišlo

4. A. Cevc, Velika planina, Ljubljana 1972, 72 sl.; P. Petru, Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovki pri Kranju, AV 9, 9–10, 1958–1959, 21 sl.

5. B. Otorepec, Donešek h gospodarski zgodovini Kamnika do 16. stoletja, Kamniški zbornik 3, 1957, 43 sl.

6. Takole povzema vsebino listine J. Parapat: „Leta 1496 v ponedeljek pred sv. Petrom in Pavlom – Viljem pl. Auersperg, deželni glavar Kranjski, prepove okoličanom srenjskih pašnikov in gozdov v Bistrici pri Kamniku, ktero si bode škodo delati v Bistrici, ker je mesto s pismom dokazalo, da je

Grintovci z vasmí pod gorami. Pogled iz Starega gradu v Kamniku (foto T. Cevc, 1970)

večkrat do sporov med meščani in uživalci planin in gozdov. O enem takih sporov za pašnike govori zapis iz leta 1499.

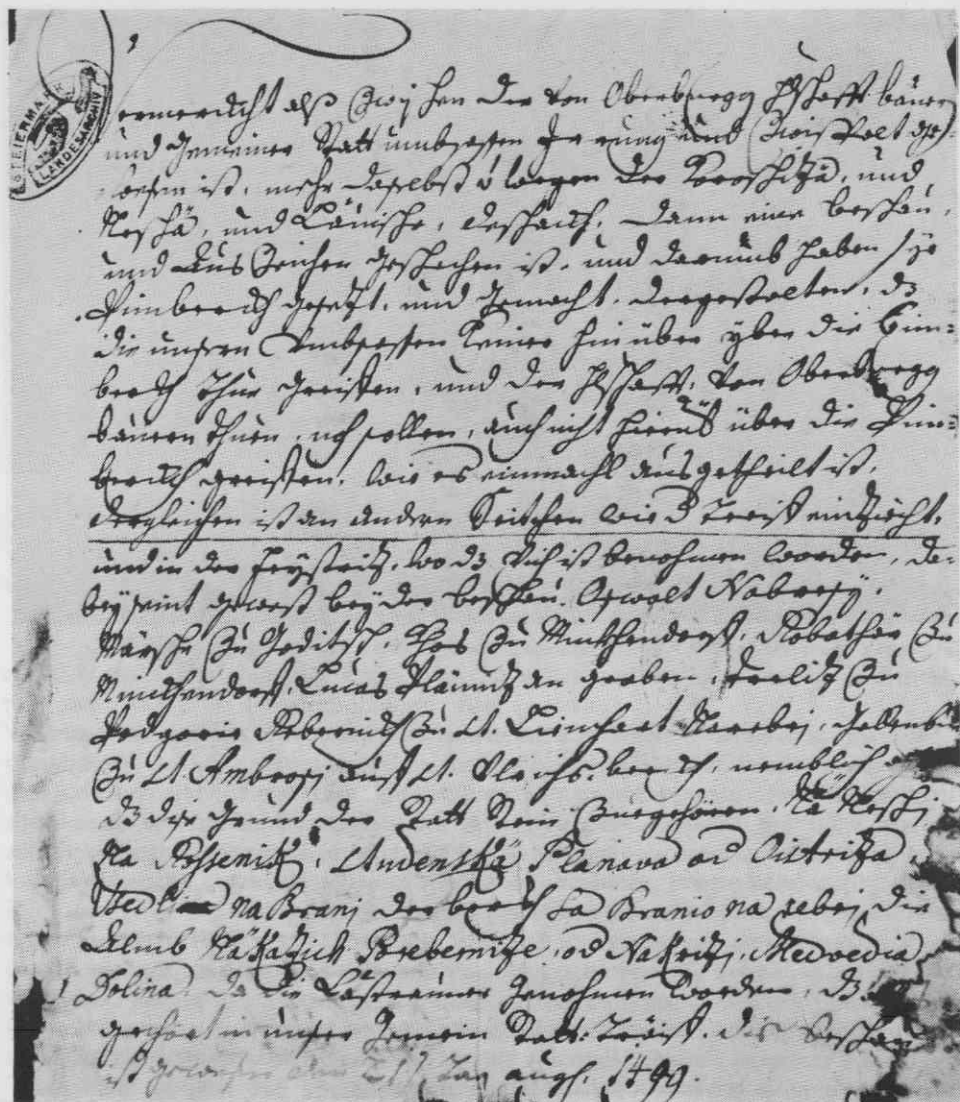
Drugi vir, Novi reformirani urbar zgornjekamniške graščine iz leta 1571, je poučen z več vzrokov. V njem je naštetih osem planin, ki so pripadale graščini. Očitno je, da so imeli kamniški meščani pravice do enih, graščina pa do drugih planin. Kako so grajski upravitelji upravljali s temi planinami, zvemo iz članka A. Kaspreta, „Planine zgornjekamniškega gospostva in njihova gospodarska izraba v 16. stoletju“.⁷

Najemnik graščine na Starem gradu v Kamniku je bil leta 1571 grof Franz Thurn, ki je dal tega leta popisati grajsko posest s planinami vred. Graščina je dajala planine v najem bodisi enemu samemu zakupniku ali pa vaški srenji. Če je vzel planino samo en zakupnik, je on odločal, koliko kmetov je smelo prignati živino na to planino in koliko odškodnine so morali plačati. Drugače je bilo, če je vzela planino v najem vaška srenja. V tem primeru jo je navadno upravljal župan. Ta je določil čas, kdaj so smeli pašni upravičenci odgnati živino na pašo pa tudi koliko glav živine se je smelo prepasti. Udeležen je bil lahko vsakdo iz srenje, ki je plačal odškodninski delež. Dajatve so bile v denarju ali v naturalijah, npr. v siru ali skutu. Bolj kot dajatve v denarju so bile v navadi odškodnine v siru in skutu.⁸

njegova lastnina. Na njegovo prošnjo vendar smejo iz okolice živino zjutraj gnati v Bistrico, zvečer nazaj, ponoči ne sme nihče ostati v njej. Nikdo ne sme s sekiro v gozd, tudi ne napravljati lazov in koč, pasti se sme le po dnevi.“ J. Parapat, Doneski k zgodovini kranjskih mest, III. Kamnik, Letopis Matice slovenske za leto 1876, 137.

7. A. Kaspret, Die Obersteiner Almen und deren Bewirtschaftung im 16. Jahrhunderte, Beilage zur Nr. 51 der Südsteirischen Presse, 16. junij 1901.

8. prav tam.

Faksimile zapisa iz leta 1499 (foto C. Narobe, 1978)

Ustavimo se sedaj pri zapisu iz konca 15. stoletja in odlomku iz Novega reformiranega urbarja zgornjekamniškega gospodstva iz druge polovice 16. stoletja.

Zapis iz leta 1499 je po vsebini pravni sklep, sprejet od izvedenih mož. Prvi je objavil zapis leta 1963 B. Reisp in napisal k njemu tudi komentar.⁹ Ker prof. B. Reisp tedaj zapisa ni imel v rokah (na voljo je imel le prepis F. Kosa), je prišlo pri objavi do nekaj manjših

9. B. Reisp, Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških ali Savinjskih Alpah, Kronika 1963, 111-113.

napak, kar se je razkrilo šele sedaj, ko je prišel prepis izvirnika iz 18. stoletja v Nadškofijski arhiv v Ljubljani.¹⁰ Z ljubeznivo pomočjo prof. B. Otoperca, ki je to kopijo prebral in dopolnil prevod B. Reispa, objavljam na tem mestu popravljeni prevod v celoti: „Zaznamovano je, ko je prišlo do motenj in sporov med kmeti gospodstva Gornji grad in kmeti z okolice Kamnika zaradi Korošice, Neschä in Länische Deschackha. Potem je bil napravljen ogled in potegnili so mejo in so bili zato postavljeni mejniki. In sicer je bilo tako narejeno, da nobeden naših okolišanov ne sme poseči onstran mejnikov, prav tako kmetje iz gornjegrajske gosposčine ne smejo tostran meje prestopiti, ko je bilo enkrat razdeljeno. Enako je na drugi strani, kot gre razvodje v Bistrici, kjer je bila odvzeta živina. Pri ogledu so bili navzoči: Oswolt iz Brezij, Märsche iz Godiča, Kos iz Mekinj, Rabathär iz Mekinj, Luka Pläninz iz Grabna, Treliz iz Podgorja, Rebernikh iz sv. Lenarta na Rebri in Gallenbir iz sv. Ambroža nad Šenturško goro. Namreč, ta zemljišča pripadajo mestu Kamniku: Na Näschi, Na Rossenik, Studenská Planava oder Oistriza, Vsedli na Brani, der bergh Sa Branio na rebri, die Almb Nākazich, Porebernize oder Nakrizi, Medvedia Dolina, kjer so bili vzeti kostruni. Vse to spada v povodje našega mesta. Ogled je bil opravljen dne 21. avgusta 1499“.¹¹

Iz prepisa zapisa iz leta 1499 lahko povzamemo, da je mesto Kamnik imelo v lasti kar precejšnje ozemlje s pašniki in gozdovi v Kamniški Bistrici; kot posebej poudarja zapis, je ležalo to ozemlje v povodju, se pravi, da se je s tega ozemlja stekala deževnica v Kamniško Bistrico. To je bila naravna meja, ki je pa bila vendar premalo natančna, zaradi česar je prišlo večkrat tudi do sporov. Iz zapisa tudi zvemo, da so uživali pašnike okoliški kmetje, nekatere med njimi našteva zapis. Ta zgodovinski vir je za nas še posebno pomemben zato, ker zvemo, da so konec 15. stoletja pasli kmetje na pašnikih nad Kamniško Bistrico. Še več, omenjena ledinska imena nas opozarjajo, kje naj bi iskali planine iz tega časa. Vendar naletimo pri tem na težave. Iskanje lokacij krajev, omenjenih v zapisu, je delalo precejšnje težave že B. Reispu,¹² vendar se zdi, da je danes mogoče nekoliko zanesljiveje lokalizirati omenjena ledinska imena.

Po objavi listine leta 1963 se je med alpinisti omenjala misel, da je potrebno v zapisu naštetih imena brati v smiselнем geografskem zaporedju ker, da imena niso zapisana po naključju.¹³ Nadaljnji študij imen je nakazal še drugo misel: verjetno so v zapisu naštetih imena v kar najtesnejši orografski zvezi s planinami. Ker govori zapis tudi o postavitvi mejnikov, smemo upravičeno pomisliti tudi na to, da so se le-ti morda ohranili do današnjih dni. Tej misli v prid govori morda ustno poročilo Avgusta Pečovnika iz Luč, ki mi je poleti 1978 pripovedoval, da je kot pastir in drvar naletel na Dleskovški planoti, na Velikem vrhu in na Deski na poldrugi meter visoke piramide, na suho zložene iz kamenja. Ti kupi stojijo na takih mestih, da se lahko vidijo že od daleč. Čemu so bile piramide namenjene, niso znali odgovoriti Pečovniku niti najstarejši ljudje v Podvolovlju.¹⁴ Nam morda daje odgovor zapis iz leta 1499?

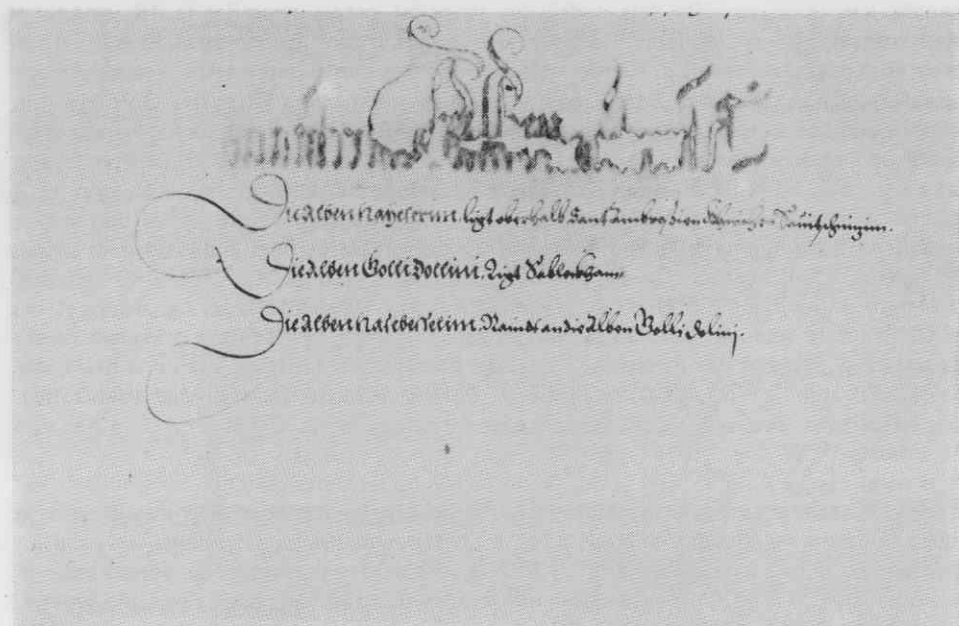
10. Zahvaljujem se Arhivu SR Slovenije, ki ta čas varuje dokument, da mi je dovolil prepis izvirnika fotografirati in faksimile objaviti.

11. Za pomoč, tako pri branju listine kot tudi pri prevodu, se najtopleje zahvaljujem prof. B. Reispu in prof. B. Otopercu. Njemu še posebej za opozorilo, da bo prepis listine potrebno zgodovinsko kritično pretestiti, saj izvira ta prepis verjetno iz 18. stoletja, pri čemer pa za sedaj izvirnika zapisa ni bilo mogoče odkriti.

12. B. Reisp, n.d.

13. To misel sta mi v osebnem pogovoru vsak posebej omenjala tako arh. V. Kopač kot tudi zdravnik F. Malešič, oba poznavalca gorskega sveta, ki sta ga kot alpinista odkrivala na svojih alpinističnih poteh v Kamniških ali Savinjskih Alpah.

14. Terenski zapiski iz leta 1978. Zapisal T. C. avgusta 1978.

Faksimile prve strani popisa planin v urbarju zgornjekamniškega gospodstva iz leta 1571 (foto: C. Narobe, 1978)

Poskusimo sedaj lokalizirati v zapisu omenjena ledinska imena. Ozemlje, kjer je prihajalo do preprirov med gornjegrajskimi podložniki in okoličani mesta Kamnik, je bilo na razvodju Kamniške Bistrice in Lučke Bele: pri planini Korošica, Länische Deschakhu in Näschi. Kje so ti kraji? Korošica je ime planine pod Ojstrico, kjer pasejo še danes. Länische Deschackh (ali ne morda Vežak?) je ime kraja, ki ga moramo iskati na Dleskovski planoti – Veži, pod njo je planina Podvežak. Näscha je ime kraja, ki ga za zdaj ni mogoče točno lokalizirati.¹⁵

Razvodna meja, ki jo omenja zapis je potekala takole: Začela se je pri kraju N a N ä s c h i. Iskati bi morali kraj južno od Rzenika, morda v bližini Praga. Meja teče nato proti severozahodu do kraja N a R o s s e n i k. S tem imenom poznamo danes vrh Rzenik (1833 m) in planino, ki leži na južni strani tega vrha. Od tod je šla meja proti severu do S t u d e n s k ä P l a n a v a o d e r O i s t r i z a. S tema imenoma označujemo danes vrhova Planjava (2394 m) in Ojstrica (2350 m).¹⁶ Pod njima ležijo planine Planjava, Petkova njiva in Korošica. Nato se meja obrne proti zahodu do kraja V s e d l i n a B r a n i. Verjetno gre za današnje Kamniško sedlo (1885 m) oziroma za planino nekaj nižje, ki ji danes pravijo „V klinu“. ¹⁷ Od tod je šla meja še naprej proti zahodu do kraja d e r b e r g h S a B r a n i o n a r e b r i. Brana (2252 m) je vrh, ki se dviga nad Kamniškim sedlom, gora za Brano se morda Kotličiči.¹⁸ Pod njimi leži danes opuščena

15. B. Reisp omenja kot mogočo lokacijo kraja na Näschi današnjo Lučko Kopo; prim. B. Reisp, n.d. 112.

16. isti, prav tam.

17. isti, prav tam.

18. isti, n.d. 113.

Die Alben Maackbornen und ligen gegen der Geistung in der Woth, gegen dem Maack
Maackbornen.

Die Alben Maackbornen ligen gegen der Geistung und Maackbornen.

Die Alben Maackbornen ligen gegen der Geistung und Maackbornen.

Die Alben Maackbornen ligen oberhalb der Geistung.

Die Alben Maackbornen.

Indem oben genannten Albenen, so am jeder so ein Viech darentreißt,
darin so in dem Delle, so ein Viech, und in dem Delle, so ein Viech,
darin so in dem Delle, so ein Viech, und in dem Delle, so ein Viech.

Königliche Landesherrn
Johann in dem Berge der Herrschaft Oberhain.

Landesherrn zu Neide
und Georgenpharzenen zu Neide.

Opuščena planina Šraj pesek (foto T. Cevc, 1968)

planina Žmavcarji (1700 m).¹⁹ Nato se meja nadaljuje pri A l m b N ä k a z i c h . Prvič je sedaj v zapisu omenjena planina, to govori morda v prid misli, da doslej omenjena ledinska imena niso bile planine. Pri tem imenu gre zelo verjetno za opuščeno planino Kalci (1750 m), ki leži pod Kalškim grebenom.²⁰ Od tod je šla verjetno meja naprej v južni smeri do kraja Porebernize oder Nakrizi. Kje je ta kraj prav tako ne vemo točno. J. Frischauf omenja v opisu ture na Kalški greben večjo planoto, imenovano „Kriš“.²¹ Je to morda ta kraj? Popis meje se konča z ledinskim imenom M e d v e d i a D o l i n a . Kraj s tem imenom bi mogli iskati južno od Kalškega grebena, morda nad planino Dolga njiva, kjer živi še danes v ustih domačinov ledinsko ime „Medvedje jame“.²² „Tam so vzeli kostrune,“ je zapisano v zapisu iz leta 1499. Komu, iz listine ne

19. isti, prav tam.

20. isti, prav tam.

21. J. Frischauf, Die Sanntaler Alpen, Wien 1877, 216.

22. Ustni podatek pastirice na Dolgi njivi, Lore Čarman. Zapisal T. C. oktobra 1978 v Godešiču.

Zijalka — zavetišče pastirja — na planini Šraj pesek (foto: T. Cevc, 1968)

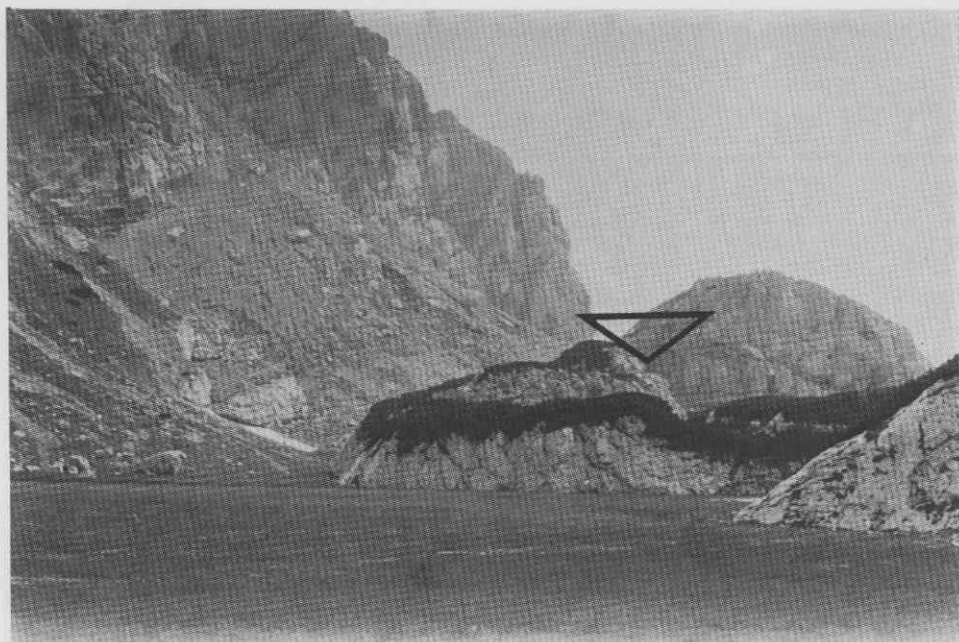
zvemo, misliti smemo, da tistim pastirjem, katerih ovce so prestopile omenjeno mejo. Neposredni sosedje na tem delu popisane meje so bili v tistem času podložniki zgornjekamniškega gospostva. Le-ti so imeli osem planin, ki so popisane v Novem reformiranem urbarju zgornjekamniškega gospostva iz leta 1571.

Popis planin v tem urbarju dopolnjuje podobo o planinah na zahodni strani Kamniških Alp. Tudi vseh v tem viru omenjenih planin ni mogoče trdno lokalizirati. Oglejmo si jih po vrsti, kot jih omenja urbar (v prevodu):

„Planina N a y e s e r i m leži nad cerkvijo sv. Ambroža Zavičincim“. To je najverjetneje ime današnje planine Jezero (1500 m), ki leži pod Krvavcem.

„Planina G o l l i D o l l i n i leži Zablekam“. Planine s tem imenom ne poznamo. Če upoštevamo franciscejski kataster iz leta 1826 in v njem zapisano ime Blek²³ za današnji

23. Franciscejski kataster, k.o. Županje njive, L 287, list VII, v Arhivu SR Slovenije.

Planina Petkova njiva, v ozadju Lepa glava (foto: T. Cevc, 1968)

Krvavec, potem lahko iščemo planino Gola dolina tam, kjer je danes Tiha dolina, na zahodni strani vrha Krvavca. Domačini v Bistričici, ki so tod pasli, še danes vedo, da so starejši pastirji govorili vedno o Goli dolini, če so imeli v mislih današnjo Tiho dolino.

„Planina N a s e b e s s e l i m meji na planino Golli Dollini“. Morebiti smemo iskati to planino zahodno od Kriške planine, kjer je še danes živo ledinsko ime „Na Sabésovem“. „Planina N a c k h o r e n i m b leži visoko v Bistrici nasproti kraja Nablekam.“ Ta planina je današnja planina (Koren (1640 m).

„Planina V c k h a l z i c h leži med Bistrico in krajem Nablekam.“ To je verjetno opuščena ovčarija Kalci (1700 m).

„Planina V g n i u i leži precej od Kamnika notri v Bistrico.“ Imena te planine danes ni mogoče trdno lokalizirati (prim. str. 106). Morda je to današnja planina Košutna (1800 m), ki leži pod vrhom z istim imenom?

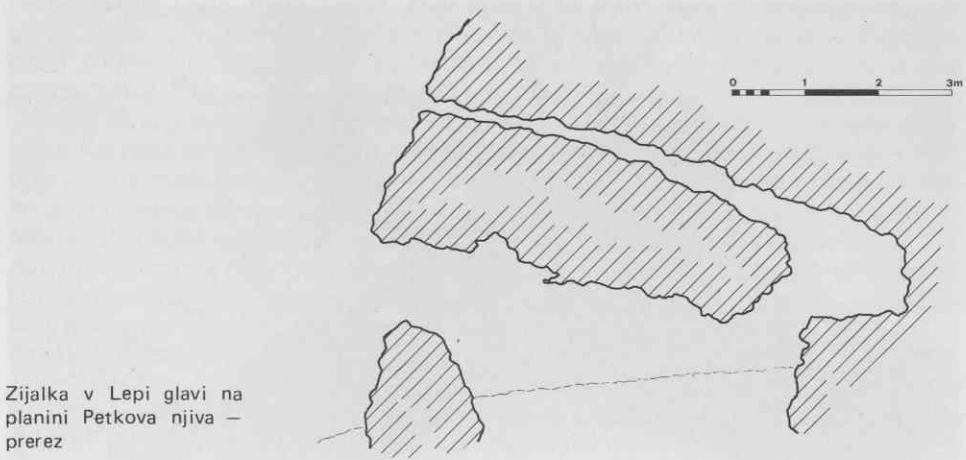
„Planina M o k r i z leži nad Bistrico.“ To je današnja opuščena planina Ovčarija (1650 m) in leži na južni strani pod vrhom Mokrice.

„Planina D o l g a n i u i a “. To je ime današnje planine Dolga njiva (1650 m).

Od imenovanih planin je moral vsak, kdor je tja gonil živino, plačati letno graščini 1 kozliča 1 skuto, toliko, kolikor je je naredil v 1 dnevu od svoje živine.²⁴

Iz urbarialnega zapisa lahko povzamemo, da je imela zgornjekamniška graščina v drugi polovici 16. stoletja v posesti planine na zaokroženem ozemlju severozahodno od mesta. Uživali so te planine podložniki graščine, ki so morali upravitelju plačevati primerno

24. Neu Reformierte Urbar über die Herrschaft Oberstein, Anno 1571, folio 123. V Arhivu SR Slovenije.

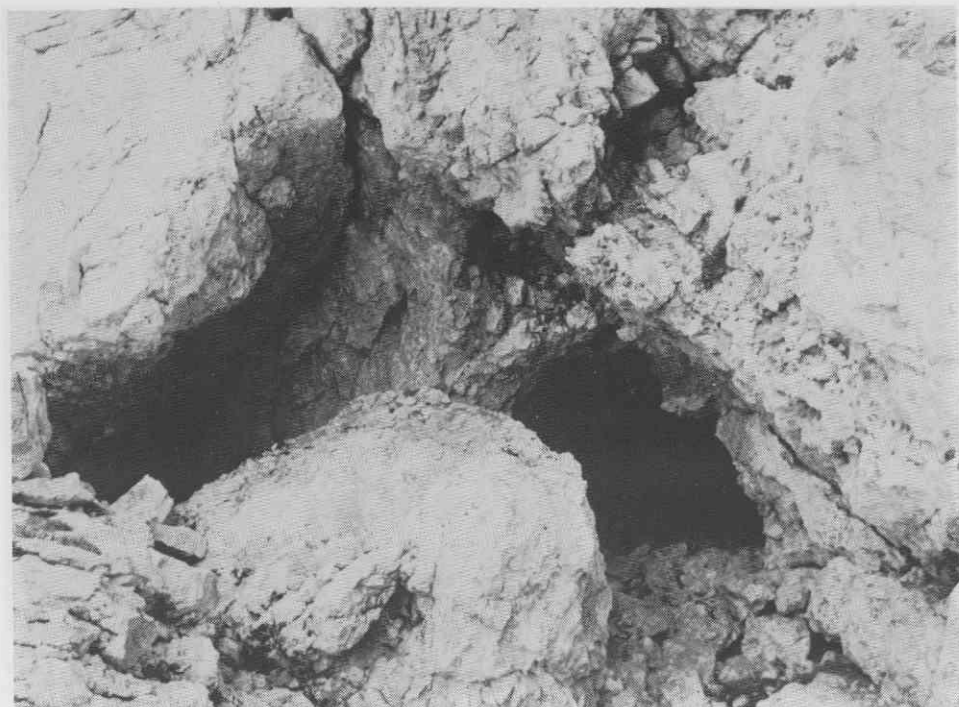
Zijalka v Lepi glavi na planini Petkova njiva — prerez

odškodnino. Nerazjasnjeni sta ostali na tem območju za sedaj lokaciji planin „Nasebeselim“ in „Vgnui“.

Kljub nekaterim odprtim vprašanjem sta oba zgodovinska vira izredno pričevalna; sta prepričljiv dokument o izkoriščanju planin koncu 15. stoletja in v 16. stoletju na kamniškem ozemlju in hkrati tudi pričevalca družbenih razmer v fevdalnem Kamniku in podložniških vaseh v okolici mesta. Razjasnitev lokacij v obeh virih omenjenih gorskih imen in planin pa postavlja pred nas temeljno vprašanje: v kakšnih bivališčih je živel pastir na teh planinah? Da bi dobili kolikor toliko stvarno podobo o bivalni kulturi pastirjev, je bilo potrebno na terenu ogledati lokalizirane planine in poiskati morebitne sledi nekdanjih bivališč in pastirske bivalne kulture. V ta namen sem obiskal leta 1968 in 1978 tele planine: Korošica, Petkova njiva, „V klinu“, Žmavcarji, Dolga njiva, Koren, Košutna, Jezero; na voljo pa sem imel še podatke s planine Kalci in Ovčarija na Mokrici. Ena najpomembnejših ugotovitev je, da so pastirji v sili na omenjenih planinah stanovali v zijalkah, pod prevesnimi stenami ali pa v vrtačah. Ker o takšnih naravnih zavetiščih pastirjev pravzaprav malo vemo, se mi zdi prav, da popišem nekatera, ki jih poznam, ob tem pa poskusim izluščiti vprašanja, ki se odpirajo ob zbranem gradivu.

Prav gotovo sodijo naravna zavetišča v zijalkah, pod prevesnimi stenami in v vrtačah med elementarne oblike človekovih bivališč, ki jim lahko pri nas najdemo primerjavo še v prazgodovini. Prenagljeno bi bilo sklepati, da so pastirska zavetišča v Kamniških ali Savinjskih Alpah ohranila kontinuiteto iz prazgodovine; za to trditev imamo vse premalo arheoloških dokazov, presenetljivo pa je vsekakor, da so bila takšna naravna zavetišča verjetno obljudena v 15. in 16. stoletju in celo v dvajsetih letih 20. stoletja.

O zadnjih mi je pripovedoval leta 1978 Avgust Pečovnik iz Luč v Zgornjesavinjski dolini. Njegov stric Lovro, doma s Podveže v Podvolovljeku, je bil več let pastir pri kmetu Moličniku. Pasel je v letih 1900 — 1928. Na pašo je gonil po več ko 150 jarcev na planino Molička peč (1800 m). V tem času je živel na planini v večji zijalki, ki je približno 200 m oddaljena od studenca. Jama je velika 15x4 m in visoka 5 metrov. V zijalki je ovčar razdelil prostor na dva dela: večji je bil namenjen za zavetje ovcam, manjši, blizu vhoda, je rabil kot spalnica in kuhinja, saj si je pastir iz kamenja sezidal tudi preprosto odprto

Vhod v zijalko v Lepi glavi (foto: F. Malešič, 1964)

ognjišče. Pred jamo je bil večji ograjen prostor, imenovan „mouznek“; tu je ovčar molzel ovce, mleko pa porabil za svojo prehrano.^{24a}

Ležišče si je napravil tako, da je na tla razprostrl veje²⁵ borje²⁶ (rušja), čez te pogrnil odejo, sešito iz ovčjih kož. S takimi odejami se je tudi pokrival. Izbrana lokacija, zanjo je bila gotovo odločilna tudi bližina vode, je zamikala v začetku tega stoletja tudi F. Kocbeka, da je v neposredni bližini postavil prvo turistovsko kočo na tem ozemlju²⁵.

To avtentično poročilo o zijalki, ki je rabila ovčarju za zavetišče več ko tri mesece v času poletne paše, je za nas dragoceno, ker smo tako zvedeli, da so še v bližnji preteklosti rabili ovčarji naravne votline za zasilna in začasna bivališča. Še bolj poučno pa je poročilo zato, ker smo spoznali razmere, v kakršnih je živel ovčar na tej 1800 m visoki planini. Najbrž so si ovčarji tudi na drugih planinah podobno pripravljali ležišča v zijalkah in si zidali preprosta ognjišča.

V marsičem dopolnjuje to poročilo zapis rajnega Joža Vršnika iz Robanovega kota. V

24a. Podoben prizor kot na Molički peči se je odpiral pred popotnikom v Homerjevi pesnitvi, ko je Odisej s tovariši obiskal otok, kjer je živel v votlini pastir Polifem: Vhod v votlino je bil zasenčen z gostim lovorom, okrog pa je tekel zid iz lomnega kamna. Duplina je bila silno visoka, tla je na debelo pokrival ovčjak in kozjak. Ob stenah so stali oseki, natrpani z jagnjiči in kozličji, vsako v svoji pregradi. In koliko posode vsepovsod: molznih golid, pa veder in čebrov, pa korcev in latvic. Na lesah se je sušil sir v hlebih. Odiseja IX, 181–186; 216–249.

25. Planinsko kočo na Molički peči so planinci poimenovali po pobudniku gradnje in prizadevnem planinskem organizatorju F. Kocbeku. Prim. F. Kocbek, Savinjske Alpe, Celje 1926, 147.

neobjavljenem spisu „Pastir Luka“, ki ga hrani arhiv Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, je Joža Vršnik opisal pot, ki jo je opravil ovčar iz Robanovega kota, kadar je v pozni pomladi odšel z ovcami na planine in se s tropom vrnil konec septembra spet domov. Takole sledimo njegovemu živemu opisu:

„Nekdaj se je v naši Veži pasla vsako leto precejšnja čreda ovac. Več let je pasel pastir Luka. Ko njega ni bilo več, se je zvrstilo še nekaj drugih, pozneje smo pustili ovce v Veži brez pastirja, samo vsak teden enkrat je kdo šel k njim. Proti koncu maja ali v začetku junija, ko se je ozelenilo drevje in trava do Police, je Luka odšel s čredo na Savinjski rilc in čez Medvedjak na Jelenski hribe. Čredo je moral zadrževati, da ni šla prenašlo naprej, stanoval je v Legarski zijalki pod Turničem (1234 m). Zijalka je velika in suha in s plotom je imel razdeljeno na dva dela. Prednji, večji del je bil za prenočišče ovcam, v zadnjem kotu je stanoval Luka...

Nekako do srede julija so ovce popasle travo do Svinjskega rilca čez Jelenski hribe, Špice, Lukežev graben, ki je imel takrat še drugo ime, Macesnovec, Dolgi plaz in do Krede. Od tu jih je spustil naprej na Omatnike. S spodnjih Omatnikov jih je peljal čez Lejšto (polico) na gornje Omatnike, kjer je pastir stanoval v mali zijalki pod Devicami. Ko so popasle še veliko zelenico pod Velikim vrhom, jih je speljal spet čez Lejšto nazaj na spodnje Omatnike in čez Hudi prask na Brezovec...

Ko so ovce popasle tudi v Brezovcu, jih je speljal skozi Slatino, ki se je takrat imenovala še Slanica (baje so tam pridobivali sol), za par dni še v Jeruzale, potem pa na Pode in Drnc pod Ojstrico. Ko so tudi tu popasle, do takrat je preteklo približno polovico septembra, jih je spustil na Stan v Kotu. Kvaterni teden (okrog 25. septembra) so ovce ostrigli in odprodali, tuje pa oddali lastnikom. Tako je paša za eno leto v glavnem končana.

Neko leto je pastir Luka stanoval v Legarski zijalki. Ko mu je hlapec prinesel hrano za en teden, Luke ni bilo doma. Drugi teden mu je hrano prinesel spet, a je našel še prejšnjo nedotaknjeno. Doma je to povedal in so zaslutili nesrečo. Šli so ga iskat in ga našli mrtvega na mali trati ob stezi raz Legar v Lukežev graben. Kako ga je zadela smrt, niso mogli ugotoviti...²⁶ Tudi iz tega izjemno živega Vršnikovega spisa smo mogli spoznati, da so pastirji še v tem stoletju imeli planinska zavetišča v zijalkah, včasih so z ovčarjem vred prenočevale v jami tudi ovce. Pastir je živel osamljeno življenje, le vsak teden enkrat ga je obiskal kdo domačih, da mu je prinesel hrane. Posebne pozornosti je vreden nadroben opis poti, ki jo je s tropom prehodil ovčar v času skoraj štirimesečnega življenja na planinah. Spis pripoveduje, da je ovčar sledil čredi z enega pašnika na drugega, z nižje planine na višjo. Spoznali smo nekakšno „mikro transhumantno obliko paše“, ki je za nas še posebej poučna, ker nam morebiti razloži, zakaj so rabili ovčarji po planinah po več naravnih zavetišč na različnih višinah svojih pašnikov.

To spoznanje nam morda pomaga osvetliti zavetišča pastirjev v Šraj pesku pod Vršiči nad dolino Kamniške Bele.

O opuščeni planini pod Vršiči so mi pripovedovali domačini s Stahovice pa tudi alpinisti,²⁷ ki jih je mimo zijalk vodila pot na Korošico. Ko sem si leta 1968 ogledoval

26. Joža Vršnik, Rokopisni zapiski v zvezku, ki ima naslov: Pastirji. Spomini. V Arhivu Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU. — Na sestavek me je opozorila bibliotekarka v ISN Sinja Zemljič — Golob in se ji za opozorilo lepo zahvaljujem.

Sestavek z naslovom Pastir Luka ni objavljen v knjigi Jože Vršnika, Pastirske zgodbe s Solčavskih planin, Ljubljana 1978, ki so izšle pri Mohorjevi družbi in jih je uredila dr. Zmaga Kumer.

27. Na nekdanji obljudeni zijalki v Šraj pesku me je leta 1967 prvi opozoril arh. Vlasto Kopač. Več let pozneje mi je o teh zijalkah pripovedoval tudi domačin F. Erjavšek s Stahovice. Obema se za vse podatke najlepše zahvaljujem.

Naravno zavetišče pastirja v vrtači, planina Dolga njiva (foto: T. Cevc, 1978)

zijalke in „podvесе“ v spremstvu domačina, sem našel tri, ki naj bi bile po besedah mladega vodnika Janeša Uršiča iz Črne nekoč rabile ovčarju za zavetišče. Najnižja je ob lovski stezi, ki pelje na Šraj pesek in je približno na višini 1450 m. Tej zijalki sledita še dve, zadnja je skoraj pod vrhom prevala, ki vodi na Petkovo njivo. Nekako na sredi poti po melišču, pod steno Vršičev, je podves (abris) obložen na suho z zidcem. Tudi tukaj je imel zavetišče ovčar. Pred prvo svetovno vojsko so menda našli domačini pred eno zijalko leseno torilo in lesene sklede, sam pa sem našel pri srednji zijalki razpadajoče korito za vodo.

Razsuti stan pod Vršiči opisuje B. Režek, ne da bi omenil nadrobnejšo lokacijo. Pod previsom je imel pastir iz skal zloženo ogrado, nanjo pa naloženih nekaj desk. Prostora je bilo vsega dobre tri korake v vsako stran, s pogradom in ognjiščem. Tam je prebijał ovčar noči in samotne dneve ob neurjih, ko je čez previs nad stanom padal slap in je s stene treskalo kamenje na mel.²⁸ Misliti smemo, da gre pri opisu tega stanu za prej omenjeni stan na sredi poti pod Vršiči.

Po legi pa tudi po naključno odkritem gradivu je izredno vabljiva planina Petkova njiva (1640 m). Okoli leta 1925 so tam še pasli, planino je imela v najemu Pašna zadruga iz Stranj.²⁹ Geografsko je planino v živi in zavzeti besedi predstavil V. Fajgelj.³⁰

Dostopna je planina čez Presedljaj mimo Korošice. Značilna je oblika planine: razen na južni strani jo povsod obkrožajo vrhovi: Planjava, Ojstrica in Vršiči. Morda se je imenovala planina prvotno samo Njiva. Ta toponim smo srečali v obliki „Vgnui“ v

28. B. Režek, Orlje gnezdo, PV 1966, št. 5, 199–203.

29. E. Čerček, Planine v južnih Kamniških Alpah, GV 20–21, 1948–1949, 64.

30. V. Fajgelj, Od Ojstrice do Boskovca, PV 1954, 36 sl.

Novem reformiranem urbarju zgornjekamniškega gospodstva iz leta 1571. Prav tam srečamo tudi ime planine Dolganua.³¹ Glede na podobno geografsko lego Dolge njive ter Petkove njive, obe ležita v kotanjastem dnu, bi morda smeli misliti, da se v toponimu „Njiva“ skriva eden prvotnih pomenov – „globoko v nižini“. Šele pozneje naj bi „njiva“ pomenila „polje“; v tem pomenu jo poznajo vsi slovanski jeziki.³² Današnje ime Petkova njiva je dobila planina najbrž takrat, ko je imel to planino dolgo časa v najemu kmet Petek iz Podvolovljeka.

Planino sem obiskal leta 1968. V njenem spodnjem delu sem naletel na dva balvana, ki oblikujeta nekakšno zijalko. Pred vhodom v jamo sem opazil na suho zložen, že precej podrt zid. V notranjosti dupline, ki meri približno 3,5x2 m, sem našel več drobnih kosov rdečkaste lončevine.³³ To bi govorilo v prid misli, da je bila zijalka svoje dni obljudena. Nekaj višje, v smeri proti prevalu v Šraj pesek, sem na vzhodni strani odkril večjo zijalko, v njej pa na tleh več kosov rdečkaste keramike. Tudi tukaj je imel verjetno bivališče pastir. Najmikavnejšo zijalko pa so odkrili po naključju.

Leta 1964 sta se dva planinca zatekla v nevihti v neko zijalko na sedlu med Petkovo njivo in Šraj peskom v Lepi glavi. Votlina je na severni strani Lepe glave, od koder je izjemno lep pogled proti vrhu Škarij in Ojstrice. Votlina meri približno 3,5x2 m. Konča se s preduhom, ki se obrne proti vzhodu. Delno zapira vhod večja kamnita klada.³⁴ Blizu vhoda sta alpinista našla več kosov razbitih keramičnih posod, v notranjosti pa sta našla dva glinasta pokrovčka vrčev. Po ljubeznivi naklonjenosti enega izmed obeh planincev zdravnika F. Malešiča iz Kamnika, sem dobil v roke najdene kose glinastih posod in skico zijalke z opisom prostora.³⁵

Podoba te materialne kulture pastirjev dopolnjujejo najdbe s planine Dolga njiva pod Kalškim grebenom.

Planina je zgodovinsko razmeroma dobro osvetljena kar dolgujemo zgodovinarju A. Kaspretu. Dolga njiva je leta 1448 pripadala zgornjekamniškemu gospodstvu. Nekaj let pozneje je bila njen lastnik graščina v Preddvoru (Neuburg), a le za malo časa, saj jo že leta 1571 spet najdemo omenjeno med planinami, ki so pripadale kamniškemu gospodstvu.³⁶

Lega te planine je izredno slikovita: z vseh strani, razen z zahoda, jo obkrožajo strmi vrhovi. Planina leži v globoki suhi dolini med grebenom, ki poteka od Velikega Zvoha na Koren ter Kalškim grebenom (2223 m). Dolina je posuta z vrtačami in škrapami. Zgornji konec planine sega v višino 1900 m, od tam se položno spušča proti Kokri. Pri višini 1600 m se planina naglo prelomi in preide v strme grape Roblekovega kota.³⁷ V srednjem delu planine izvira šibek studenec, ki presahne pozno poleti. Njegova struga deli planino na dva dela.

Planino sem obiskal leta 1968 in nato še deset let pozneje. Ob prvem obisku sta zbudili

31. Neu Reformierte Urbar über die Herrschaft Oberstein, Anno 1571, folio 123, V Arhivu SR Slovenije v Ljubljani.

32. Prim. M. Vasmer, Etimologičeskij slovar russkogo jazika, Moskva 1971, 72.

33. Fragmenti keramike so bili razmeroma majhni in netipični, zato jih ni bilo mogoče upoštevati pri arheološki analizi.

34. O naključnem odkritju zijalke poroča v še neobjavljenem spisu F. Malešič, Prvi obiski v Grintovcih. Spis bo izšel v Planinskem vestniku.

35. Prirčna hvala F. Malešiču iz Kamnika za pomoč, tako pri pretresanju ledinskih gorskih imen, kakor tudi za zbiranje podatkov o obljudenih naravnih zavetiščih pastirjev, še posebej pa za to, da je prepustil naključno odkrito gradivo iz zijalke v Lepi glavi za strokovno obdelavo.

36. A. Kaspret, n.d.

37. E. Čerček, n.d. 45 sl.

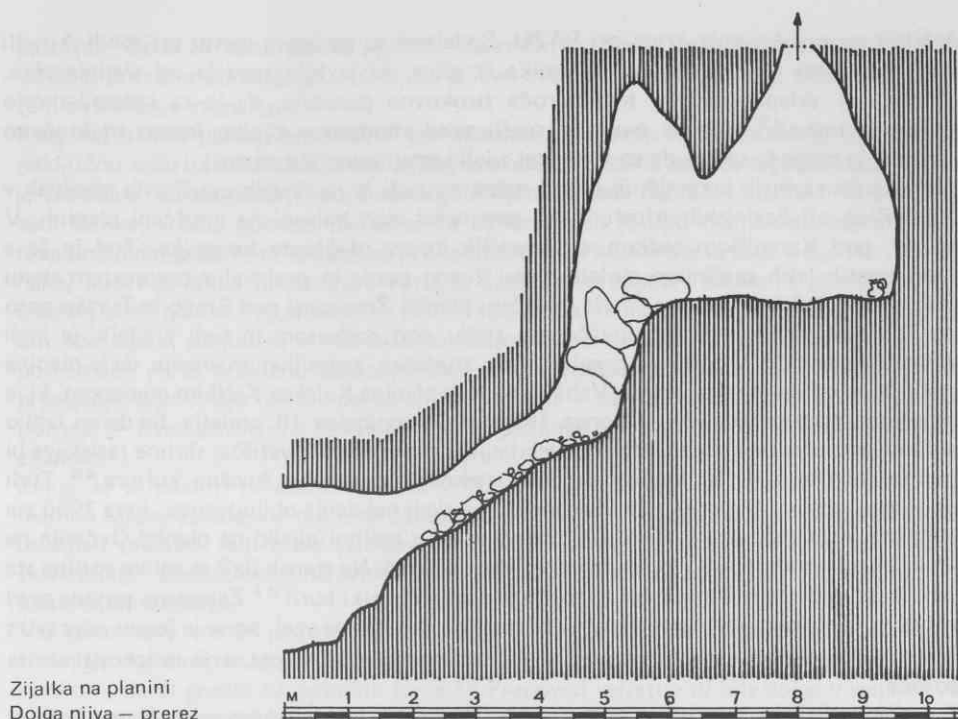
Ruševine opuščenega stanu, v ozadju vhod v zijalko, planina Dolga njiva (foto T. Cevc, 1978)

mojo pozornost dve plitvejši vrtači, obloženi s podrto kamnito steno. Drobci keramike v eni izmed njiju so me prepričevali, da sta bili jami namenjeni za zavetišče pastirjem. Prostora je v vrtači razmeroma malo, komaj nekaj več kot tri metre v dolžino in dobra dva metra v širino, medtem ko je jama z ravnim dnom globoka nekaj več kot dva metra. Streho nad jamo so pastirji verjetno napravili iz vej rušja. To je star način prekrivanja streh, znan tako na kamniškem območju kot tudi v okolici Luč v Zgornjesavinjski dolini.³⁸ Obe vrtači sta v spodnjem delu planine, na desni strani struge pod današnjo pastirsko kočjo.³⁹

Ob obisku planine leta 1978 sem več pozornosti posvetil zijalki, ki leži v spodnjem delu planine, nedaleč od zidanega pastirskega stanu. Blizu vhoda v zijalko opazimo obrisu opuščene pastirske kočje, nekaj deset metrov naprej v smeri proti zgornjem delu planine

38. Terenski zapiski iz leta 1978. Zapisal T.C. avgusta 1978. V arhivu ISN.

39. Prim. T. Cevc, Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, Kamniški zbornik 11, 1967, 56 sl.

Zijalka na planini
Dolga njiva — prerez

pa naletimo na tri razvaline opuščenih stanov. Vhod v zijalko je širok nekaj več ko dva metra, visok pa nekaj več. Kakršnihkoli sledi, da bi bila zijalka kdaj obljudena, tedaj nisem odkril. Vendar sem se motil.

Leta 1973 je po naključju zašel v to zijalko študent Zoran Grecs iz Ljubljane in odkril zatrpan rov, ki se položno dviga in se kmalu nato razširi v prostor, dolg približno 5 m in širok dva metra, visok pa štiri metre. Na tleh je plast sedimentov. Ozka odprtina v stropu skromno razsvetljuje prostor. Obiskovalec je bil zelo presenečen, ko je v južnem delu zijalke našel na tleh več kosov razbitih glinastih skled, vrčev in loncev.⁴⁰ Najdene kose keramike mi je ing. Grecs leta 1978 ljubeznivo prepustil v študijsko obdelavo in hkrati tudi napravil skico najdišča. Skupaj z naključnimi najdbami iz Lepe glave na Petkovi njivi pomenijo te ostaline redka pričevanja o materialni kulturi pastirjev, ki so živeli v planinah. Arheološko so bile sicer že nekaj let prej izpričane najdbe v zijalki v Douji griči na Veliki planini nad Kamnikom. Dve naključni nadbi bronastih sekir v bližini podpirata misel, da je bila Velika planina obljudena že pred tri tisoč leti.⁴¹ Zijalko v Douji griči ovijajo z mitičnim ogrinjalom še dandanes povedke o divjih možeh, ki da so v njej živeli, kuhali in prenočevali.⁴² Na pobudo nekdanjega Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani je leta 1960 opravil v zijalki arheolog Valič poskusno sondiranje in pri tem odkril drobce poznosrednjeveške keramike. Več let pozneje, leta 1966, je sondažna izkopavanja prevzel

40. Zahvaljujem se dr. Ireni Grecs kakor tudi dipl. Ing. Zoranu Grecs za njun trud in pripravljenost, da je prišlo naključno odkrito keramično gradivo iz zijalke na Dolgi njivi v strokovno obdelavo.

41. Prim. V. Kopač, Velika planina, Varstvo spomenikov 17–19/1, 1974, 185–186.

42. A. Cevc, Velika planina, Ljubljana 1972, 55 sl.

Inštitut za raziskovanje krasa pri SAZU. Sodelavci so na istem mestu pri sondi A našli štiri fragmente rdečkastorjave keramike iz gline, ki je bila starejša od srednjeveške. Mogoče je sklepati, kot o tem poroča strokovno poročilo, da je ta keramika celo prazgodovinska.⁴³ Ker so svoje dni našli pred vhomom v zijalko leseno in lončeno posodo, je mogoče soditi, da so tudi v tej zijalki imeli zavetišče pastirji.

Na ostanke razbitih keramičnih posod naletimo tudi še na drugih opuščeni planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah. Tako sem našel med balvani na opuščeni planini „V klinu“ pod Kamniškim sedlom več manjših kosov rdečkaste keramike. Tod je še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pasel živino pastir in prebival v preprostem stanu med dvema večjima skalama.⁴⁴ Na opuščeni planini Žmavcarji pod Brano in Tursko goro so še danes vidne ruševine opuščene stanu pod podvesom in tudi v zijalki je imel zavetišče pastir.⁴⁵ V bližini v grapi je šibek studenec, zanesljivo znamenje, da je planina stara in že od davna obljudena. Vabljava je tudi planina Kalci za Kalškim grebenom, ki je omenjata zgodovinska vira iz konca 15. in druge polovice 16. stoletja. Še danes lahko vidimo pod prevesno steno ruševine nekdanjega pastirskega zavetišča; skrbne raziskave bi morda odkrile tudi še kakšen predmet nekdanje pastirjeve bivalne kulture.⁴⁶ Tudi opuščena planina Ovčarija pod Mokrico skriva sledi nekdanje obljudenosti. Leta 1950 sta alpinista V. Kopač in M. Keršič — Belač našla v majhni zijalki na planini Ovčarija na Mokrici pri vходу v jamo kose razbitih glinastih skled. Na stenah 3x2 m velike votline sta odkrila še sledi dima, kar govori za to, da je pastir v zijalki kuril.⁴⁷ Zakopane posode pred vhomom razkrivajo pastirjevo skrb, da bi mu kdo posodo ne vzel, ko se je jeseni odpravil s čredo v dolino in je pričakoval, da se bo prihodnje poletje spet vrnil in izkopal skrite posode.

Zavetišče v zijalkah, vrtačah in pod previsnimi stenami je v gorskem svetu Kamniških ali Savinjskih Alp razmeroma veliko, dosti več, kot smo jih omenili v tem sestavku. Očitno je, da so bili gorski pašniki v Grintovcih nekoč zelo obljudeni, nedvomno je živel tedanji človek v mnogo bolj skromnih razmerah, kot živi pastir danes, ko prebiva v lesenih ali zidanih kočah. Namen tega spisa ni nadrobneje govoriti o teh stavbah, o njih bodo poročale druge študije;⁴⁸ sestavek želi predvsem osvetliti nekatera tistih vprašanj, ki so povezana z življenjem pastirjev v naravnih zavetiščih, denimo: kdaj so živeli pastirji v naravnih zavetiščih, kaj je vplivalo na to, da so se bili odločili živeti v zijalkah ali vrtačah, in naposled nas pritegujejo tudi vprašanja, kakšne so bile bivalne razmere (materialna kultura) v takšnih jamah in podvesih. Odgovore na ta vprašanja pa moramo povezovati s strokovno arheološko analizo naključno odkritega keramičnega gradiva iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi. Poročilo o tej raziskavi dolgujem prof. dr. Tatjani Bregantovi, ki je ljubeznivo ustregla vabilu, da raziše te najdbe (glej njen sestavek, str. 113—120).

Žal obdelano arheološko gradivo iz zijalk ne more dati neizpodbitnega odgovora na vprašanje, ali sta zijalki, v katerih je bila keramika po naključju odkrita, rabili pastirjem za bivališče, vsaj dotlej, dokler ne bosta obe jami tudi arheološko raziskani. Kljub temu je mogoče za sedaj s precejšnjo previdnostjo soditi, da sta bili obe zijalki začasni dom

43. A. Leben, Arheološke jamske postojanke na Gorenjskem, Naše jame 17, 1975, 92 sl.

44. J. Frischauf, n.d. 96.

45. J. Frischauf, n.d. 166; B. Režek, Stene in grebeni, Ljubljana 1959, 44.

46. Na razvaline opuščene stanu pod podvesno steno sta me opozorila F. Malešič in ing. arh. J. Golob. Obema se za podatke in fotografsko dokumentacijo lepo zahvaljujem.

47. Podatke o zijalki na tej planini dolgujem arh. V. Kopaču. Za to informacijo in še posebej za vse tehtne pripombe ob branju rokopisa tega sestavka sem dolžan pristrčno zahvalo.

48. Med predvidenimi knjižnimi izdajami Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU je tudi publikacija, ki naj bi orisala arhitekturo pastirskih stavb na Slovenskem.

pastirjev. Tako že sama oblika zijalke z naravnim kaminom za odvajanje dima kot tudi velikost prostora opravičujeta misel, da je imel ovčar v njej prostor tako za bivanje kakor tudi za kuhanje in spanje.

Kdaj naj bi bili pastirji prebivali v teh zijalkah? Odgovor na to vprašanje nam ponuja naključno odkrita keramika iz teh zijalk, oziroma strokovna analiza tega gradiva. Analiza je pokazala, da so pastirji rabili za svoje življenje sklade različnih velikosti in oblik, pa tudi latvice, vrče s pokrovi ter lonce za kuhanje; teh je bilo razmeroma najmanj med razpoložljivim gradivom. Keramika je bila razmeroma kvalitetna in sodi v čas 16. stoletja, nekaj kosov je lahko še starejših. Torej se časovna opredelitev keramike ujema s časom omemb obeh planin v zgodovinskih virih. Tako bi bilo mogoče kar zanesljivo trditi, da sta bili obe zijalki obljudeni v 16. stoletju. Časovno opredeljena keramika je torej za nas pomemben vir za približno datiranje, kdaj so bile zijalke obljudene. Tako moremo kar s precejšnjo gotovostjo trditi, da so v 16. stoletju — lahko tudi že prej in seveda tudi pozneje — živeli pastirji na nekaterih ovčjih planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah v zijalkah.

Zakaj so si pastirji poiskali zavetišča v kraških zijalkah namesto da bi si sezidali vsaj majhno kočo, za zdaj ne moremo zanesljivo soditi. Pri reševanju tega vprašanja seveda ne bi smeli prezreti tudi tehle vzrokov: fevdalnih razmer, slabega ekonomskega položaja slovenskega podložnika, naravnih možnosti tal in podedovane stavbne tradicije na kamniškem ozemlju.

Vse pozornosti vreden je zapis, ki ga omenja J. Parapat iz leta 1496 in govori o tem, da kamniški meščani, ki so bili lastniki bistrškega gozda in pašnikov, niso dovolili okoliškim kmetom, da bi gradili na pašnikih koče.⁴⁹ Prepoved verjetno ni bila dolgo v veljavi⁵⁰ in je bila omejena najbrž samo na pašnike v nižini, saj bi se pastirji z gorskih pašnikov ne mogli vsak dan vračati domov, kot so v tem zapisu zahtevali lastniki bistrških pašnikov. Pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje ne moremo niti mimo tega, da so bili uživalci planin na obravnavanem ozemlju v fevdalnem času in še pozneje pravzaprav le najemniki, ne pa gospodarji planin. Ker so se zakupniki ponekod kar pogosto menjavali, to ni spodbujalo pastirjev, da bi si na planinah gradili koče, da bi morda pozneje v njih živel drug najemnik planine. Tako se je npr. še konec 19. stoletja spotikal J. Frischauf nad zanikrnostjo najemnikov planine „V klinu“, ker si niso uredili boljše koče.⁵¹ Zdi se, da je na izbiro naravnih zavetišč za bivališče pastirjev včasih vplivala tudi nomadska oblika paše, kot bi mogli soditi po opisu planin v Robanovem kotu in na Šraj pesku. Nasploh pa lahko ugotavljamo, da naletimo na naravna zavetišča pastirjev le na ovčjih planinah. Ker drobnica ni potrebovala hlevov, kot sicer goveja živina, si tudi pastir zase ni uredil posebne stavbe in se je zato odločil živeti v primernih naravnih votlinah. Drugače je bilo tam, kjer je moral pastir molsti živino in predelovati mleko v sir in maslo. Ta opravila so ga spodbujala, da si je napravil kočico in v njej na odprtem ognjišču v kotlu na vratilu kupal sir in občasno metel v pinji maslo. Premalo so doslej še raziskane ovčje planine v Kamniških ali Savinjskih Alpah glede sirarstva in predelovanja mleka, da bi smeli kar takoj trditi, da na opisanih planinah niso sirili, vsekakor pa je sirarstvo pomemben motiv, ki je spodbujal pastirje k zidanju planšarskih koč. Naposled pa ne bi smeli pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje prezreti med morebitnimi vzroki za obljudenost zijalk in drugih naravnih zavetišč razpoloženja človeka v gorskem svetu Grintovcev. Ta kaže kar prvinsko nagnjenje do gradenj v kamenju, ki mu ga ponuja

49. Prim. J. Parapat, n.d. 137.

50. B. Reisp, n.d. 111.

51. J. Frischauf, n.d. 166.

okolje. Da gre pri tem za samosvoje razporeženega človeka, lahko sklepamo tudi po tem, da gradijo planšarske koče drugače v Julijskih Alpah in spet drugače v Kamniških Alpah. Primerjajmo npr. lesene nadstropne stanove na bohinjskih planinah in ovalne kamnite „bajte“ na Veliki planini nad Kamnikom.⁵² Prezgodaj je, da bi lahko postavljali že hipoteze, vendar že sedaj ni mogoče prezreti tega, da kažejo pastirske stavbe v Julijskih Alpah večjo kulturno povezanost s centralno alpskim in srednjeevropskim kulturnim prostorom, stavbe v Kamniških Alpah pa z balkanskim in egejskim. Prav v tem sredozemskem prostoru pa naletimo na kulturo bivališč, ki je zraščena s tlemi in nemalokrat rabijo prav votline za bivališča ljudem.

Pomudimo se na koncu še ob predmetih vsakdanje rabe, ki jih je imel pastir ob sebi v naravnih zavetiščih. Za zdaj imamo sicer na voljo le naključne najdbe z Dolge njive in Lepe glave na Petkovi njivi, ki nam lahko oživijo predstavo o pastirjevem inventarju. Verjetno so rabili pri svojih opraviilih sklede različnih velikosti pa tudi manjše latvice z lijčkom za izlivanje mleka. Na pašo so morda nosili s seboj trebušaste vrče, ki so jih tesno zapirali z glinastimi pokrovi. Sodeč po arheološkem poročilu je bil pastir v 16. stoletju kar dobro založen z različnimi posodami razmeroma dobre keramike.

Le malo vemo za zdaj, kako si je pastir uredil prostor v zijalki. Mlajša poročila govore o tem, da je pastir v večjih zijalkah prostor predelil s plotom. V večjem prostoru je bila čreda, v manjšem je živel ovčar. Težko si danes predstavljamo razmere, v kakršnih je živel človek v zijalkah ali pod podvesi. Pretresljiv Vršnikov zapis nam v nekaj besedah naslika osamljenost pastirja, ki ga je le enkrat na teden obiskal kdo domačih. Ne vemo, kdaj je začel ovčar opuščati bivališča v zijalkah in si začel zidati vsaj skromno kočo; na njih ruševine naletimo še danes in so po velikosti podobne srednjeveškim pastirskim kočam s planin v švicarskem Glarusu.⁵³ Vse bolj se kaže nujna naloga, da bi že v bližnji prihodnosti raziskali vsaj eno ali dve opuščeni planini v Kamniških Alpah v celoti, tako po etnološki, zgodovinski, geografski, jezikovni kot tudi arheološki strani. Tako bo širše obzorje dovoljevalo rešiti za sedaj še odprta vprašanja, ki čakajo na odgovor. Pričujoči sestavek je tako le majhen korak na poti k obetavnim raziskavam v prihodnje.

Pripis:

Potem, ko sem oddal rokopis tega prispevka uredništvu, so bile opravljene na nekaterih opuščeni planinah nove raziskave, ki v marsičem dopolnjujejo spoznanja o pastirskih bivališčih v zijalkah in pod podvesi. Kaže, da so pastirji ponekod uporabljali zijalke le kot zavetišča, nekatere pa tudi za shrambe. To so potrdila npr. sondiranja v zijalki na Dolgi njivi ter v zijalki v Lepi glavi na Petkovi njivi, ki jih je opravil arheolog Ivan Turk, sodelavec Inštituta za arheologijo SAZU. Brez dvoma bodo nadaljnje raziskave, povezane z izkopavanji še v marsičem dopolnile ali celo obrnile na glavo dosedanja spoznanja o bivalni in materialni kulturi pastirjev na teh planinah.

52. A. Cevc, Avtohtoni obliki pastirskih koč v slovenskih Alpah, *Sinteza* 16, 1970, 23–28.

53. V kratkem poročilu o terenskih raziskavah na opuščeni planini v Kt. Glarus omenja Max Gschwend poleg samostojno stoječih tudi preproste pastirske koče, naslonjene ob skalo. Hlevov na raziskovanih planinah niso odkrili, pač pa so našli sledi mlečnih hramov. Planšarske koče so bile razmeroma zelo majhne (1,75x3,5 m; 5x6 m, v povprečju 3x4 m). V stavbica so našli ognjišča, navadno postavljena v kot ob vhodu. Stavbe so zidali na suho iz kamenja, tloris teh enoprostornih stavb je bil večinoma pravokotne oblike. Pri eni stavbi je bilo mogoče sklepati, da so jo zidali na okroglem tlorisu s psevdokupolo. Arheološke raziskave, ki so potekale hkrati z etnološkimi, so se pokazale kot zelo pomembne in nepogrešljive pri osvetlitvi vprašanj o planšarskem gospodarstvu na teh planinah. Prim. M. Gschwend, *Alpine Wüstungen. Ein Beitrag zur Kenntnis der mittelalterlichen Alpwirtschaft in der Schweiz, Alpes orientales* 7, München 1975, 32–38.